

Farruh Egamberdiyev

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Teatr san'ati" fakulteti dekani, dotsent
E-mail: farruh1978@gmail.com*

OMMAVIY BAYRAMLAR REJISSYORI SHAXSI HAMDA UNING KASBIY FAOLIYATI ZAMONAVIY MADANIY HAYOT KONTEKSTIDA

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada teatrlashtirilgan tomoshalar va bayramlar rejissurasi masalasi O'zbek rejissyorlik maktabi an'analari bilan bog'liq holda tahlil etiladi. O'zbek rejissyorlik maktabi milliy qadriyatlar, tarixiy meros va zamonaviy badiiy izlanishlar sintezi asosida shakllangan bo'lib, unda rejissyor shaxsi ijodkor, tarbiyachi va jamoatchilik fikrini shakllantiruvchi ma'naviy yetakchi sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ommaviy bayramlar, mustaqillik tantanalari, tarixiy sana va madaniy festivallar rejissurasida milliy g'oya, fuqarolik pozitsiyasi va estetik didning uyg'unligi muhim o'rin tutadi.*

***Kalit so'zlar:** rejissyor, ramziylik, obraz, pafos, pedagog, plastika, intonatsiya, mantiq, badiiy rahbar, konsepsiya, potensial, individual.*

THE PERSONALITY OF A MASS EVENTS DIRECTOR AND THEIR PROFESSIONAL ACTIVITY IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CULTURAL LIFE

***Abstract.** In this article, the issue of directing theatrical performances and festivities is analyzed in connection with the traditions of the Uzbek school of directing. The Uzbek school of directing has been formed on the basis of a synthesis of national values, historical heritage, and modern artistic pursuits. Within this school, the director's personality manifests as a creator, educator, and spiritual leader who shapes public opinion. Particularly in the direction of mass celebrations, independence festivities, historical anniversaries, and cultural festivals, the harmony of national ideas, civic position, and aesthetic taste plays a crucial role.*

Keywords: *director, symbolism, image, pathos, pedagogue, plasticity, intonation, logic, artistic director, concept, potential, individual.*

Teatrlashtirilgan tomoshalar va bayramlar rejissyori zamonaviy madaniy hayot tizimida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan mutaxassisdir. Uning faoliyati faqat sahnaviy asar yaratish bilan cheklanib qolmay, balki keng ijtimoiy-madaniy makonda g'oyaviy, estetik va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga qaratilgan. Shu bois mazkur yo'nalishda rejissyor shaxsini kasbiy va shaxsiy jihatlar uyg'unligida o'rganish dolzarb ilmiy ahamiyatga ega.

O'zbek rejissyorlik maktabida shakllangan badiiy tamoyillar – obrazli tafakkur, milliy an'analarga tayanish, sahnaviy ifodada ramziylik va musiqiy-plastik yechimlardan foydalanish – teatrlashtirilgan ommaviy tadbirlar rejissurasining kasbiy-shaxsiy modelini belgilab beradi. Shu jihatdan rejissyor nafaqat sahna asari muallifi, balki milliy madaniy merosni zamonaviy talqinda jamoatchilikka yetkazuvchi ijodiy shaxs sifatida qoraladi.

Teatrlashtirilgan tomoshalar rejissyori, avvalo, ijodkor-muallif sifatida namoyon bo'ladi. Ko'p hollarda bunday tadbirlar tayyor dramaturgik matnga emas, balki rejissyorning shaxsiy g'oyasi va konsepsiyasiga tayanadi. U zamonaviy ijtimoiy muammolar, tarixiy xotira, milliy qadriyatlar va madaniy meros asosida sahnaviy voqelikni yaratadi. Shu jihatdan rejissyor nafaqat talqinchi, balki bevosita g'oya muallifi hisoblanadi.

Teatrlashtirilgan tomoshalar va ommaviy bayramlar rejissyori shaxsi hamda uning kasbiy faoliyati zamonaviy san'atshunoslik va madaniyatshunoslik tadqiqotlari doirasida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Bu avvalo, rejissyorlik kasbining murakkabligi, uning ko'p qirrali ijodiy va tashkiliy xususiyatlari, shuningdek, oliy ta'lim jarayonidagi tayyorgarlik tizimi hamda bitiruvdan keyingi kasbiy faoliyatning yuqori darajada mas'uliyatli va kompleks tabiati bilan izohlanadi.

Rejissura badiiy madaniyat sohasida insonning ijodiy tafakkuri va amaliy faoliyati uyg'unlashgan murakkab jarayon sifatida teatr nazariyotchilari va amaliyotchilari tomonidan keng o'rganilgan. Shu bilan birga, tarixiy nuqtai nazardan qaralganda, rejissyorning teatrdagi o'rni hamisha ham birdek tan olinmagan. Xususan, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida teatr jamoatchiligida rejissyorning mustaqil ijodiy subyekt sifatida zarurligi xususida keskin bahs-munozaralar yuzaga kelgan.

Bu masalaga munosabat sifatida A.Blok 1908-yilda yozgan "Teatr haqida" nomli ocherkida "Balaganchik" dramasi V.Meyerxold tomonidan sahnalashtirilishi munosabati bilan rejissyor institutining mustahkamlanish jarayonini tahlil qiladi. U rejissyorning ahamiyati ortishi muayyan ijtimoiy-badiiy omillar bilan bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Birinchidan, dramaturglar teatrdan ma'lum ma'noda uzoqlashib, o'z asarlarining sahnaviy ifodasiga bo'lgan mas'uliyatni susaytirdilar. Ikkinchidan, aktyorlik ijrosida tabiiylik va ruhiy hayotiylik pasayib, sahnada sun'iy pafos kuchaya boshladi. Ana shunday sharoitda spektaklning badiiy yaxlitligini ta'minlay oladigan markazlashtiruvchi kuch sifatida rejissyorning roli kuchaydi.

XX asr boshlarida Rossiyada rejissyorlik teatrining shakllanishi va taraqqiy etishi ushbu kasbiy institutsional o'zgarishlarning mantiqiy davomi bo'ldi. Bu jarayon, eng avvalo, Moskva Badiiy teatri (MXT)ning tashkil topishi va uning asoschilari K.S.Stanislavskiy hamda V.I.Nemirovich-Danchenko faoliyati bilan bevosita bog'liqdir.

Teatrshunoslik sohasidagi tadqiqotchilarning fikricha, MXT Rossiya tarixidagi birinchi to'laqonli rejissyorlik teatri sifatida e'tirof etiladi. Uning asosiy belgilari quyidagilardan iborat edi: spektaklning g'oyaviy-badiiy yaxlitligi; barcha ijodiy jarayonning yagona rejissyorlik konsepsiyasiga bo'ysundirilishi; aniq repertuar siyosatining shakllanishi; truppaning yagona ijro maktabi asosida tarbiyalanishi; aktyorlik ansamblining tamoyil sifatida qaror topishi. Mazkur xususiyatlar teatni tashkil etish va boshqarishning mutlaqo yangi modelini

namoyon etgan. Shu tariqa, rejissyor shaxsining mustaqil ijodiy subyekt sifatida shakllanishi teatr san'atining taraqqiyotida sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab berdi. Bu jarayon keyinchalik nafaqat dramatik teatr, balki ommaviy madaniy tadbirlar va teatrlashtirilgan bayramlar rejissurasi rivojiga ham kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Shu tariqa, "aktyorlik teatri" davrini "rejissyorlik teatri" davri almashtirdi. Bu o'zgarish sahna san'ati nazariyasi va amaliyotida tub burilish yasab, rejissyor shaxsini shakllantirish muammosini dolzarb ilmiy masala sifatida kun tartibiga qo'ydi. Endi rejissyor nafaqat ijodiy ishtirokchi, balki butun sahnaviy jarayonni konseptual jihatdan boshqaruvchi markaziy shaxs sifatida qarala boshlandi. Shu munosabat bilan quyidagi savollar ilmiy ahamiyat kasb etdi: rejissyor qanday shaxsiy sifatlarga ega bo'lishi kerak? Uning kasbiy funksiyalari nimalardan iborat? Ushbu kasbga tabiiy iqtidor bilangina erishiladimi yoki uni maqsadli ta'lim orqali shakllantirish mumkinmi?

V.I.Nemirovich-Danchenko tomonidan berilgan klassik ta'rifga ko'ra, rejissyor kasbi uch asosiy qirra – tamoyili asosida talqin etiladi. Ushbu yondashuv rejissyor shaxsini quyidagi uch vazifaviy jihatda ko'radi:

1. Rejissyor – pedagog.
2. Rejissyor – ko'zgu.
3. Rejissyor – tashkilotchi.

Rejissyor – pedagog dramaturgik asar mazmunini chuqur tahlil qiladi, muallif g'oyasini ochib beradi va uni sahnaviy harakat, plastika, intonatsiya va obraz tizimi orqali ifodalaydi. U aktyorlarga ijro uslubini ko'rsatadi, sahnaviy maqsad va ichki mantiqni belgilaydi. Bu jihatdan rejissyor nafaqat badiiy rahbar, balki pedagog va ijro uslubini shakllantiruvchi murabbiy vazifasini ham bajaradi.

Rejissyor – ko'zgu esa aktyorning ijodiy individualligini ehtiyotkorlik bilan aks ettiradi. U aktyor shaxsini bosib qo'ymasdan, uning tabiiy imkoniyatlarini ochishga yordam beradi. Maslahat va yo'naltirish orqali aktyorning ichki potensialini namoyon qilishga sharoit yaratadi. Bunday rejissyor yuqori darajadagi

psixologik sezgirlik, insoniy mulohazalilik va pedagogik mahoratga ega bo'lishi lozim. Chunki har bir aktyorning ijodiy tabiati o'ziga xos bo'lib, uning imkoniyatlarini ochish individual yondashuvni talab qiladi.

Rejissyor – tashkilotchi esa spektakl yoki teatrlashtirilgan tadbirning barcha komponentlarini yagona konsepsiya asosida birlashtiradi. Sahna bezagi, yoritish, musiqa, kostyum, ommaviy sahnalar harakati – barchasi rejissyorning umumiy badiiy g'oyasiga bo'ysundiriladi. U ijodiy jamoa faoliyatini muvofiqlashtiradi, vaqt va resurslarni boshqaradi, natijada sahnaviy asarning yaxlitligi ta'minlanadi.

Mazkur uchlik modeli zamonaviy teatrlashtirilgan ommaviy tadbirlar rejissurasi uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bayramlar, madaniy festivallar, davlat marosimlari va ommaviy sahnaviy loyihalarni yaratish jarayonida rejissyor nafaqat badiiy rahbar, balki strategik rejalashtiruvchi, psixolog va ijtimoiy muhitni his qila oladigan mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi.

Ommaviy tadbirlarda ishtirokchilar sonining ko'pligi, sahnaviy maydonning kengligi va texnik vositalarning xilma-xilligi rejissyordan yuqori darajadagi tashkiliy qobiliyat va tizimli fikrlashni talab etadi. Bunday sharoitda rejissyor – tashkilotchi funksiyasi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ishtirokchilar va ijrochilar bilan ishlash jarayonida rejissyor – ko'zgu sifati ham o'z dolzarbligini saqlab qoladi.

Demak, rejissyor shaxsi ko'p qirrali kasbiy fenomen bo'lib, unda ijodiy tafakkur, pedagogik mahorat, psixologik sezgirlik va tashkiliy qobiliyat uyg'unlashgan bo'lishi lozim. Zamonaviy teatrlashtirilgan tomoshalar rejissurasi aynan shu kompleks sifatlar negizida shakllanadi va rivojlanadi.

Rejissyor – tashkilotchi – rejissyor faoliyatining eng muhim funksiyasidir. U teatr tomoshasini yaratishga qaratilgan butun ijodiy jarayonni tashkil etuvchi markaziy shaxs hisoblanadi. Aynan u barcha bosqichlarni yagona yo'nalishga soladi, ularni rejissyorlik g'oyasiga bo'ysundirib, har bir ijrochining irodasini belgilangan maqsadga safarbar etadi. Bu maqsad – badiiy materialni obrazli va

emotsional jihatdan ochib berish, uni rejissyor-postanovshikning konsepsiyasiga muvofiq ravishda sahnaviy ifodaga aylantirishdan iborat.

M.To'laxo'jayeva "Kulgi ortidagi dard" maqolasida rejissyorni quyidagicha ta'riflaydi: "Rejissyor – pyesaning asosiy g'oyasini imkon qadar chuqurroq, aniqroq ifodalashga, uning bugungi ijtimoiy hayot, davr uchun nechog'lik zarur ekanini ko'rsatishga harakat qiladi. Rejissyor pyesani birinchi bo'lib talqin qiladi va o'z qarashini ijrochilar jamoasiga yetkazadi, ularni boshqargan holda tomoshaning o'ziga xos uslubini yaratadi" [1, 60–72-b].

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqadiki, rejissyor asar mazmunini o'zining shaxsiy dunyoqarashi prizmasi orqali ochib berishi, biroq bu jarayonda ijrochilarning individual imkoniyatlarini ham hisobga olishi shart.

Olimjon Salimov "Kasbim rejissyor" kitobida, chet ellik rejissyorning xonasidagi diagrammada o'rgimchak uyasiga o'xshash suratni ko'rib, undan bu nima, deb so'raganida u shunday deb javob bergan edi deb eslaydi.

Bu men bilan mening aktyorlarim o'rtasidagi munosabatlarimiz. Mana bu o'rtadan har tomonga tortilgan chiziqlar aktyorlar. Ular doim markazdan qochuvchi, individual kuchlar. Ularning har biri bir dunyo. Mana bu qalqonsimon chiziqlar bu men bilan sen, ya'ni rejissyor. Biz ularni doim markazga tortuvchi va birlashtiruvchi kuchmiz, deb javob bergan edi [2].

Ommaviy tomoshalar va bayramlar rejissyorlik konsepsiyasi, odatda, zamonaviy hayot muammolari, tarixiy-madaniy voqealar, milliy qadriyatlar, rejissyor shaxsining fuqarolik pozitsiyasi, uning vatan taqdiri bilan o'zini identifikatsiya qilishi kabi omillar ta'sirida shakllanadi. Shu ma'noda rejissyor nafaqat ijodkor, balki muayyan ijtimoiy va ma'naviy pozitsiyani ifoda etuvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Ommaviy tomoshalar va bayramlar rejissyori avvalo g'oyani ishlab chiqadi. Ana shu g'oya asosida tomoshaning dramaturgiyasi, uning kompozitsion tuzilishi va ichki mantig'i yaratiladi. K.S.Stanislavskiy ta'biri bilan aytganda, rejissyor

tomoshaning “yetakchi xatti-harakat”, ya’ni butun spektakl davomida harakatlanuvchi asosiy g’oyaviy-harakat chizig’ini belgilaydi [3].

Shu tarzda, teatrlashtirilgan ommaviy tadbir rejissurasida rejissyor g’oya muallifi, dramaturgiya yaratuvchisi va ijodiy jarayon tashkilotchisi sifatida uchala vazifani ham o’zida mujassam etadi. Bu esa mazkur sohada rejissyor shaxsining alohida ijodiy mustaqillik va yuqori darajadagi mas’uliyat talab etuvchi kasbiy maqomga ega ekanini ko’rsatadi.

Shu tariqa, postanovkachi-rejissyor o’zining shaxsiy ijodiy g’oyasi asosida, dramaturgik materialni o’ziga xos tarzda talqin etgan holda, qo’yilma ishtirokchilarini estetik jihatdan birlashtiradi. U spektaklning g’oyaviy mazmunini ochib beradi, uning janri va tashqi shaklini, ritmini va mizanssenalar tizimini belgilaydi. Shuningdek, u tomoshaning barcha komponentlarini – aktyorlar ijrosini, kostyumlarni, dekoratsiyani, musiqani, yoritishni – o’zaro muvofiqlashtirib, badiiy yaxlitlikka ega bo’lgan garmonik sahnaviy asarni yaratadi.

Rejissyor zimmasiga yuklatilgan ijodiy funksiyalar qanchalik ko’p qirrali bo’lsa, undan talab etiladigan ijodiy qobiliyatlar ham shunchalik boy va serqirra bo’lishi lozim. Rejissyorlik kasbidan ko’ra keng qamrovli iste’dodni talab qiladigan boshqa bir kasbni tasavvur qilish qiyin. Rejissura teatr san’atidagi eng murakkab kasb sifatida e’tirof etilgan. B.G.Golubovskiy rejissurani “kasblar kasbi” deb ta’riflagan bo’lsa, M.Zaxarov uni “superkasb” deb atagan [4].

Bunday murakkab va mas’uliyatli faoliyatga o’zini bag’ishlash uchun inson tegishli tabiiy qobiliyatlar, keng dunyoqarash va yuksak ma’naviy-ijodiy salohiyatga ega bo’lishi shart.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, rejissyorlik qobiliyatlarini shakllantirish masalasi haqiqiy ijodkor – rejissyor-san’atkor shaxsini tarbiyalash va kamol toptirish jarayonidagi eng murakkab vazifalardan biri hisoblanadi.

Shunday ekan, san’atkor-tafakkur sohibini shakllantirish, rahbarni tarbiyalash, ijodiy tashkilotchini voyaga yetkazish masalalari juda murakkab bo’lib, ilk qarashda ularni hal etish qiyin tuyuladi. Shuning uchun ham bu

masalalarni dasturiy ravishda bayon etish va rejissyorlik kasbini o'rgatish jarayoniga tizimli yondashib, rejissyorga nafaqat ijodkor balki boshqaruvchi hamda pedagog sifatida qarab, ta'lim jarayonlarida shu unsurlarga chuqur e'tibor qaratish zarur bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To'lxo'jaeva M. *Rejissyor Olimjon Salimov, Kulgi ortidagi og'riq. Ilmiy maqola*, 2020. – B. 18–20.
2. Salimov O. *Mening kasbim rejissyor.* – Toshkent: Fan, 1997. – 120 b.
3. Egamberdiev F. *Estrada va ommaviy tomoshalar yo'nalishi. Darslik.* – Toshkent: 2019. – 300 b.
4. Ромм М. *Беседы о кино.* – Москва: Искусство, 1980. – 368 с.
5. Станиславский К. *Собрание сочинений в 9 томах. Т. 2.* – Москва: Искусство, 1989. – 500 с.
6. Golubovskiy B. *Kashga qadam.* – Moskva: GITIS, 2002. – 250 b.
7. Дёмин В. *Формирование личности режиссёра.* – Саратов, 1983. – 136 с.
8. Шароев И. *Режиссура эстрады и массовых представлений.* – Москва: Искусство, 1986. – 360 с.
9. Захава Б. *Навыки актёра и режиссёра.* – Москва: ГИТИС, 2008. – 480 с.